

Ampt Epe

Nr 90 – maart 1990

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 05788-1316

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE'

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 20,- per jaar

Bestuur:

Voorzitter: W. Terwel
Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455

Sekretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1316

Penningmeester: W. van Putten
Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579

Leden: M. Endendijk
F. Zandstra

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (8)

De rol van de Eper Courant

De naam van de Eper Courant is reeds vele malen gevallen, waarbij duidelijk werd dat de krant bij de verspreiding van het plaatselijk nieuws een belangrijke rol speelde. Hoe was de belangstelling van deze krant voor de vrouwenbeweging, in het bijzonder voor de vrouwenkiesrechtbeweging?

Het bestaan van het vrouwenvraagstuk ging niet aan de krant voorbij. Werd er over de tentoonstelling die een mijlpaal vormde in de geschiedenis der Nederlandse vrouwenbeweging de "Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid" in 1898 nog met geen woord gerept, anders was dat met de tentoonstelling "De Vrouw 1813-1913". In december 1912 werd deze tentoonstelling reeds in de krant aangekondigd en in de daarop volgende maanden werden in verschillende artikelen onderdelen van de tentoonstelling belicht:

- februari: de vrouw in handel, landbouw en nijverheid.
- maart: vrouwenarbeid in gevangenissen.
prijsvraag voor werk- en feestkleding voor vrouwen.
- april: inrichting van een leeszaal en toonbeeld-kamer.
tien concerten met werk van vrouwelijke komponisten.
- mei: opening van de tentoonstelling.
bezoek van koningin Wilhelmina aan de vrouwenkiesrechtzaal.
bezoek van de Internationale Vrouwenraad.
- juni: bezoek van prins Hendrik en de koningin-moeder.
- juli: het optreden van de cabaretiers Pisuisse en Blokzijl.

In een tweetal artikelen deed de redactie verslag van een bezoek dat aan deze tentoonstelling was gebracht. In het eerste artikel benadrukte de auteur de slechte levensomstandigheden van heel veel vrouwen door het lage gezinsinkomen. Het eindigde met de zinnen: "De Vrouw is strijdend voor haar rechten om medezeggenschap te verwerven en mee te helpen om zoveel mogelijk onrecht en ellende weg te nemen. In dat strijdende leger past de arbeidersvrouw, de moeder, die haar kinderen een zonniger en vreugdevoller leven en minder nijpende kommer wenst te geven dan zij had". Het tweede artikel ging over kleding, voeding, huisvesting en de verschillende organisaties voor vrouwenkiesrecht. In het najaar werd de sluiting van de tentoonstelling gemeld, die door zo'n 200.000 mensen was bezocht.

De krant volgde de algemene- en vrouwenkiesrechtbeweging op de voet.

Naast de algemene berichtgeving hierover, werden regelmatig bijzonderheden gemeld over de Vereniging en Bond voor Vrouwenkiesrecht, zoals het aantal leden en afdelingen. Aan de oprichting van de honderdste afdeling van de Vereniging werd een speciaal bericht gewijd. In positieve bewoordingen sprak de krant over de Algemene Kiesrechtbetoging in september 1911, toen 317.000 handtekeningen werden overhandigd in Den Haag. Verder was er speciale aandacht voor het aanbieden van een adres aan minister Cort van der Linden door de dames Drucker en Versluys-Poelman. Beide vrouwen waren bekende persoonlijkheden in de vrouwenkiesrechtbeweging. Vermeld werden ook de aanbidding van het Volkspetitionnement voor Grondwettelijke Gelijktelling dat door de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht was georganiseerd en het adres van de Nationale Vrouwenraad waarin gevraagd werd om invoering van het vrouwenkiesrecht. Er werd verslag gedaan van de grote betoging in 1916 in Amsterdam voor algemeen kiesrecht en van de vrouwenwacht, die tijdens de kamerdebatten over de grondwetswijzigingen gedurende enkele weken permanent aanwezig was op het Binnenhof. Hierbij waren minder waarderende woorden voor Aletta Jacobs die werd verweten de grondwet niet te kennen. Naar aanleiding van de beschouwingen over de grondwetswijzigingen werd in een redactioneel commentaar met instemming de mening van de christelijk-historische afgevaardigde De Savornin Lohman over vrouwenkiesrecht weergegeven, die vond dat dit niet indruiste tegen de christelijke beginselen. Toen in de Verenigde Staten in 1917 het eerste vrouwelijke parlamentslid haar intrede deed in het Huis van Afgevaardigden, stelde de krant tevreden vast dat Nederland toch niet zó ver achterliep, aangezien ons land het volgende jaar vermoedelijk haar eerste vrouwelijk kamerlid zou hebben.

Voor de afdelingen Epe en Heerde van de Bond voor vrouwenkiesrecht bestond van de zijde der krant veel belangstelling. Zo omvatte het verslag van de oprichtingsvergadering in Epe anderhalve pagina. Ook de lezingen die in 1911 en 1912 werden gehouden kregen deze ruimte toebedeeld. Vanaf 1913 werden de verslagen korter, maar namen nog altijd gemiddeld een halve pagina in beslag. De lezingen van de afdeling Heerde werden korter verslagen. Dit varieerde van een derde tot een halve pagina. Soms ontbrak een verslag geheel.

In 1911 en 1912 verschenen er in de krant twee feulletons die beide over het vrouwenkiesrecht handelden, respectievelijk "Voor en over Vrouwen" van Wijnaendts Francken-Dyserinck en "Vrouwenkiesrecht" van Peolo Drigo.

Ook internationaal volgde de krant de resultaten die de vrouwenkiesrechtbeweging behaalde. Zo werd er een lijst opgenomen waarop in

chronologische volgorde de staten en landen stonden vermeld waar vrouwen geheel of gedeeltelijk kiesrecht hadden gekregen en publiceerde men ook nieuw behaalde suksessen. Minder suksesvol vond de redactie de zaak der Engelse suffragettes. In 1913 en 1914 werd bijna wekelijks melding gemaakt van de vaak opzienbarende activiteiten van deze vrouwen, die afkeurend werden becommentarieerd. De redactie mopperde dat er wel een aparte rubriek kon worden opgericht voor deze vrouwen "wier daden op laag zedelijk en verstandelijk peil staan". Dat de lezers deze vaak sensationele gebeurtenissen op de voet volgden, bleek uit het feit dat de krant wees op het geïllustreerde Engelse tijdschrift dat in de Eper leeszaal aanwezig was. Hierin stonden foto's afgedrukt van de suffragette die zich bij de Derby-wedrenbanen voor de paarden wierp. De afkeurende woorden over deze Engelse kiesrechtvrouwen, werden meestal gevolgd door woorden van waardering voor de kiesrechtbeweging in het algemeen.

De krant nam dan ook de open brief die het bestuur van de Bond voor Vrouwenkiesrecht aan de Engelse suffragettes stuurde, waarin om wijziging van hun aktiemiddelen werd gevraagd, in zijn geheel op.

Naast aandacht voor de vrouwenkiesrechtbeweging toonde de krant ook belangstelling voor beroepen of funkties die voor vrouwen werden opengesteld. Vooral door het uitbreken van de oorlog in 1914 ontstonden veel nieuwe arbeidssituaties voor vrouwen. De krant maakte hier vele malen melding van.

Speciale aandacht besteedde de krant aan de relatie vrouw en vrede. De opvatting dat vrouwen vredelievender zouden zijn dan mannen en daardoor een grotere bijdrage konden leveren aan de wereldvrede dan mannen, was de redactie een doorn in het oog. In een redactioneel commentaar liet men zich kritisch uit over de resoluties die werden aangenomen op het Vrouwenvredeskongres, dat de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in 1915 in Den Haag had georganiseerd. De krant stelde dat de oorzaak van de in 1914 uitgebroken oorlog niet alleen het Pruisische machtsstreven was, maar dat het ook de economische belangen waren die hiertoe hadden geleid. Hier liet het vrouwenkongres zich niet mee in omdat vrouwen geen economische faktor vormden, aldus de redactie. Vrouwen misten daarom niet alleen de politieke middelen, maar ook het wapen van de massastaking. De vredesboodschap waarmee afgevaardigden van het Vrouwenvredeskongres langs de Europese hoven zouden gaan, zou daarom geen enkele zin hebben, zo vond de krant. Enkele weken later becommentarieerde de redactie wederom kritisch de vredesvoorwaarden die het "Internationale Comité van Vrouwen voor Duurzame Vrede" had opgesteld. Dit Comité was voortgekomen uit het Vrouwenvredeskongres en vormde de nieuwe internationale vrouwenvredesbeweging.

Na 1919 maakte de krant nauwelijks meer melding van het vrouwenkiesrecht of andere vrouwenzaken. De vrouwen hadden hun kiesrecht gekregen en het zou tot 1922 duren voor deze onderwerpen weer ter sprake kwamen. Dan tijdens spreekbeurten op verkiezingsbijeenkomsten.

Overzien wij de berichtgeving van de Eper Courant, dan kunnen wij konstaten dat er zeker belangstelling bestond voor het vrouwenvraagstuk. Regelmatig verschenen er berichten over vrouwenkiesrecht, vrouwenarbeid en vrouwen in oorlogstijd in de krant, soms met de kritische ondertoon. De lezers werden goed op de hoogte gehouden van de ideeën die leefden in de vrouwenkiesrechtbeweging door de uitvoerige verslaggeving van de activiteiten die de Bondsafdelingen organiseerden. Dat directie en redactie mensen waren met een links-liberale en socialistische levensvisie, zal aan dit alles niet vreemd zijn. De Eper Courant speelde dan ook een niet te onderschatten rol in de propaganda voor vrouwenkiesrecht in de gemeenten Epe en Heerde.

3.2 De leden van de Bond voor Vrouwenkiesrecht in Epe en Heerde

In dit hoofdstuk zullen wij ons een beeld proberen te vormen van de leden van de afdelingen Epe en Heerde van de Bond voor Vrouwenkiesrecht. Wij zullen eerst de bestuurssamenstelling bekijken, waarna wij ons zullen verdiepen in enkele demografische gegevens. Tenslotte gaan wij na bij welke maatschappelijke organisaties de leden betrokken waren. Voor de bestuurssamenstelling waren de pricieuze gegevens aanwezig. Dit was niet het geval met de lijst van met name achterhaalde leden en de tabel met politieke en maatschappelijke organisaties. Omdat er geen officiële ledenlijst werd gevonden, zijn de namen van de opgestelde lijst afkomstig uit jaarverslagen, verslagen der propagandisten, het Bondsorgaan De Ploeger en de Eper Courant. Het zullen daarom de meest actieve leden zijn die op deze lijst voorkomen. Hetzelfde geldt voor de tabel met maatschappelijke en politieke organisaties. Gegevens hiervoor kwamen voornamelijk uit de Eper Courant en geven daarom slechts een globaal beeld. De zelf samengestelde ledenlijst bevat behalve de namen ook gegevens omtrent beroep, godsdienst, geboortjaar, jaar van binnenkomst in de gemeente en voor zover bekend de plaats van herkomst.

3.2.1 Bestuurssamenstelling

Na de oprichtingsvergaderingen in Epe en Heerde werden besturen gevormd, die de propaganda voor het vrouwenkiesrecht op gang moesten brengen. Het Eper bestuur bestond uit vijf leden die de functies van voorzitter, eerste en tweede sekretaris, penningmeester en lid vervulden. Het Heerder bestuur startte met drie leden: een voorzitter, een

sekretaris-penningmeester en een gewoon lid. Dit bestuur bleek reeds spoedig te klein om goed te kunnen functioneren. De voorzitter, de heer Bosch, werd grotendeels in beslag genomen door politieke activiteiten en mejuffrouw Des Amorie van der Hoeven die een dubbelfunctie had, was vaak op reis en had geen waarnemer. Het verbaast dan ook niet dat dit bestuur in oktober 1912 reeds haar ontslag aanvraagde. In Epe kende men deze moeilijkheden niet. De bestaande functies konden steeds bezet worden, terwijl ook nieuwe functies gekreëerd werden. Zo had Epe vanaf januari 1912 een eigen propagandiste, vanaf juni 1914 een vice-voorzitter en vanaf februari 1916 een bibliothecaris. De eerste voorzitter, mevrouw Hooiberg-Grolman, droeg volgens het huishoudelijk reglement na vier jaar haar taak over aan mejuffrouw Mellema. Zij zou deze functie tot de opheffing in 1919 blijven verrichten. Deze continuïteit viel ook te bespeuren bij de functies van sekretaris, penningmeester en bibliothecaris. In Heerde was dit niet het geval. Bij de heropening in oktober 1913 bestond het bestuur uit vijf leden, in maart 1915 uit vier leden en in februari 1917 nog maar uit drie leden. De functie van voorzitter werd bij gebrek aan een geschikte kandidaat in 1917 overgedragen aan de Eper voorzitter Mellema. Het bestuur kende verschillende malen dubbelfuncties. Mejuffrouw Des Amorie van der Hoeven maakte met een kleine onderbreking steeds deel uit van het bestuur. Zij was, volgens een door haar geschreven brief aan het hoofdbestuur, degene waar in Heerde alles om draaide. In totaal maakten tijdens het bestaan van de Heerder afdeling acht vrouwen en mannen deel uit van het bestuur. Voor Epe bedroeg dit aantal vijftien.

Dat de Bond voor Vrouwenkiesrecht een organisatie voor mannen en vrouwen was bleek aanvankelijk ook uit de bestuurssamenstellingen. In Epe bestond het bestuur bij de oprichting uit drie vrouwen en twee mannen, in januari 1911 was er nog één mannelijk bestuurslid, terwijl vanaf maart 1913 het bestuur alleen uit vrouwen bestond. Maar niet door iedereen werden mannelijke bestuursleden vanzelfsprekend gevonden. Toen in januari 1912 de functie van sekretaris vakant kwam, moest deze volgens sommige leden door een vrouw worden vervuld. Het ging in de vrouwenkiesrechtbeweging immers om haar positie, zo werd gesteld. De meerderheid besliste anders, zodat de functie van sekretaris voorlopig nog door een man werd uitgevoerd. Dat dit meningsverschil zich voordeed valt goed te begrijpen. De landelijke Bond had de zittingsduur van bestuursleden immers vastgesteld op vier jaar om daarmee zoveel mogelijk vrouwen een kans te geven bestuurservaring op te doen. Hieruit zou men kunnen konkluderen dat zoveel mogelijk functies daarom door vrouwen vervuld zouden moeten worden.

In Heerde bestond het bestuur bij de oprichting uit één man en twee vrouwen, na de heroprichting uit twee mannen en drie vrouwen. Vanaf

september 1914 was de heer Van Laar het enige mannelijke bestuurslid en bleef dat tot februari 1917. Zijn betrokkenheid bij de afdeling bleek echter niet groot te zijn, aangezien hij nooit op de georganiseerde avonden verscheen.

Konkluderend kan gezegd worden dat het Eper bestuur goed funktioneerde gezien de uitbreiding van functies en de stabiliteit der bezetting. Dit in tegenstelling tot Heerde waar het moeilijk was de vakatures te vervullen. In beide afdelingen maakten mannen deel uit van het bestuur, zeker in de beginfase. Maar al spoedig bestond het Eper bestuur geheel uit vrouwen, terwijl dit vanaf september 1914 eigenlijk ook van Heerde gezegd kan worden.

J. P. den Breems-in 't Veld.

"Paulienchen"

In de zomer van 1907 worden door koningin Wilhelmina en prins Hendrik bijna dagelijks rijtoeren gemaakt in de richting van Vaassen om van het natuurschoon te genieten en hun nieuwe bezittingen te bekijken.

Op dinsdag 15 juni trekt ook een heidebrand in Wiesel hun aandacht. Naderhand blijkt dat vermoedelijk in de "Hertenkamp" het dashondje, Paulienchen genaamd, is zoekgeraakt. Dadelijk moeten de hofbeambten op pad om in alle richtingen naar de vluchteling te zoeken, maar alle moeite is vergeefs. Op donderdagavond is Paulienchen nog steeds niet boven water, en het is op die avond al 11 uur als er bij boswachter J. Brummelkamp te Niersen aan de deur wordt geklopt. Tot Brummelkamp's grote verbazing staat prins Hendrik op de stoep en vraagt om onderdak voor de nacht. Blijkbaar durft hij zijn echtgenote niet onder ogen te komen zonder de weggelopen hond. Brummelkamp meent niet in staat te zijn de hoge gast naar behoren te herbergen maar de prins verklaart met een paar stoelen al tevreden te zijn. De boswachter geeft zijn verzet dan ook op en zo bivakkeert de prins die nacht in Niersen. De volgende morgen wordt hij al vroeg door het hanengekraai gewekt. De boterhammen van Brummelkamp laat de prins zich goed smaken en met hernieuwde energie gaat prins Hendrik weer op pad om zijn speurtocht naar de vluchteling voort te zetten. Tot zijn grote verbazing heeft hij al spoedig succes en in de loop van de vrijdagmorgen arriveren Paulienchen en prins weer op paleis "Het Loo".

"Eper Courant" – 26 juni 1907
W. Terwel.

Een school op Tongeren

Het begon allemaal in 1861 op Welna, het landgoed ten westen van Tongeren, waarvan professor Buys Ballot eigenaar was. Buys Ballot was directeur van het KNMI, dat hij in 1855 had opgericht, en hoogleraar in Utrecht. Begin 1861 ontving hij een brief van de heer Kroon, inspekteur van het lager onderwijs in Gelderland, over "de maatregelen die aan de oprichting eener school in de nabijheid van Tongeren en Welna bevorderlijk konden zijn".

De dichtsbijzijnde school was de school in Epe, die in 1855 was gesticht. Er gingen wel kinderen uit Tongeren en omgeving naar toe, maar van geregeld schoolbezoek was geen sprake. Zij moesten die hele afstand lopen, wat vooral in de winter geen pretje was. In de zomer werden veel kinderen thuis gehouden om koeien of schapen te hoeden en op het land te werken. Meester Nijland schreef op 14 september 1864 aan Le Chevalier: "... dat een onderwijs, zoo genoten, geen vruchten van eenig

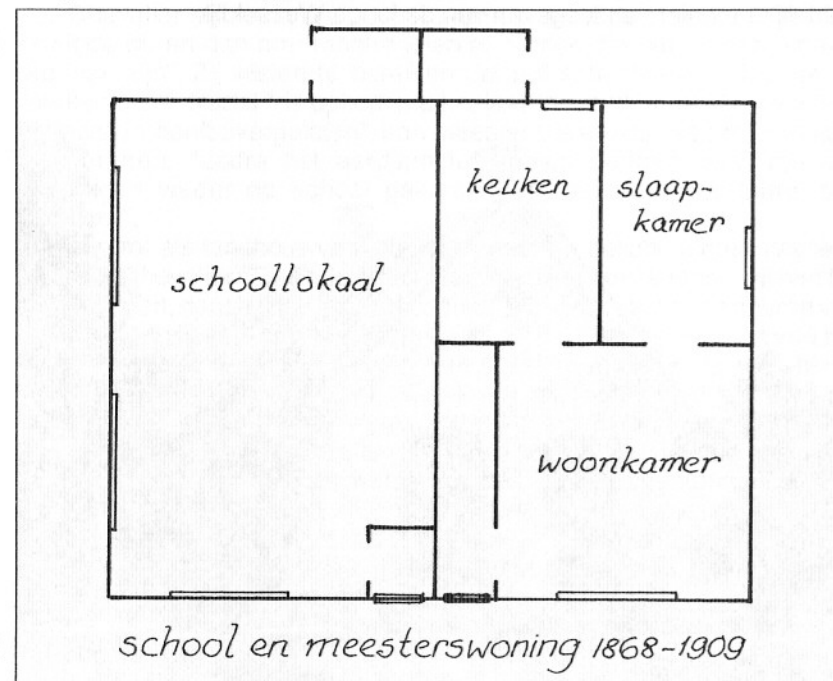
belang kan achterlaten . . ." en verder ". . . ik geloof dat het voortdurend de zorg der Tongersche familie en in het bijzonder die van Uwe geëerde dochter heeft uitgemaakt en ware dit niet gebeurd, het zou er met die kinderen, nog erger uitzien". Die dochter was Anna Rauwenhoff^{o)}, ongetrouwde stiefdochter van Le Chevalier, die boeren en arbeiders aanspoorde om hun kinderen regelmatig naar school te laten gaan. Een school op Welna zou er zeker toe bijdragen dat de kinderen minder verzuimden.

Buys Ballot sprak Le Chevalier niet geregeld, maar had in Utrecht wel contact met diens zoon Nicolaas. Aan hem vroeg hij het voorstel van de heer Kroon met zijn vader te willen bespreken. Het overleg dat hierna werd gevoerd had tot resultaat dat Nicolaas een verzoekschrift aan de gemeente opstelde dat door de beide landgoedeigenaren werd ondertekend: ". . . dat vanwege de gemeente worde opgericht eene openbare school te Welna met een hulponderwijzer aan het hoofd, overeenkomstig art. 20 van de wet op het L.O. van 15 Aug. 1857 . . .". Hierbij was Buys Ballot bereid om in één der gebouwen op Welna een geschikt vertrek tot schoollokaal voor 40 à 50 kinderen af te staan. Beide zouden zich verbinden om gezamenlijk een jaarlijks bedrag van f 100,- aan de bezoldiging van de onderwijzer bij te dragen. Het verzoek werd gesteund door de schoolopziener van het 3e district J. Goedhart, maar afgewezen door de gemeenteraad tijdens haar vergadering van 4 december 1861. Men was van mening dat het slechts om de helft van het genoemde aantal kinderen zou gaan en sprak het argument, dat ouders uit Gortel hun kinderen in Welna op school zouden late gaan, tegen; die zouden de voorkeur geven aan Vierhouten.

Na deze afwijzing voelde Buys Ballot er niet voor om meer geld in een school te steken dan aanvankelijk was overeengekomen. Le Chevalier legde zich er niet zo maar bij neer, al duurde het enkele jaren voordat hij besloot op Tongeren een school te gaan bouwen. Hij werd hierbij aangemoedigd door zijn kinderen, die hem met raad en daad steunden.

^{o)} Le Chevalier beschouwde de kinderen van Anna van Heurne geheel als zijn eigen kinderen en het voorvoegsel "stief" wordt nooit gebruikt en zal ook hier in het vervolg achterwege worden gelaten. De kinderen waren Nicolaas (N.W.P.), docent aan de Hogere Burgerschool te Rotterdam en later hoogleraar in de plantenkunde te Utrecht, Willem (L.W.E.), predikant te Mijdrecht, Dordrecht en Leiden en later hoogleraar in de godgeleerdheid te Leiden, Anna (A.P.J.), die ongetrouwd bleef en later "directrice van de school" werd genoemd en Frans, predikant te Santpoort, Zaltbommel en het laatst in Rotterdam.

Op 22 juli 1867 schrijft Nicolaas aan de burgemeester van Epe: "Misschien heugt het U nog dat in 1861 de Heeren Charles le Chevalier en Buys Ballot een adres aan de Gemeenteraad te Epe hebben ingediend met verzoek tot oprichting eener openbare school in het W. deel der gemeente Epe, onder aanbidding hunnerzijds van een geschikt lokaal met onderwijzerswoning en van een jaarlijkse subsidie; en dat de Gemeenteraad daarop ongunstig heeft beschikt . . . Mijn Vader heeft daarom besloten, om zelf eene school te stichten voor de bewoners van Tongeren en van de goederen van de Heer Buys Ballot".

Willem Rauwenhoff won bouwkundig advies in bij de heer Augier in Den Haag. "Hij oordeelde, dat in die streek en voor dat doel degelijkheid van constructie de eenige groote eisch was. Wilde men er een soort chalet van maken dan moest alles geheel anders worden ingericht, maar als Hendrikus een boerenhuis kon zetten, dan kon hij dit werk ook doen, als men hem maar een Teekening gaf waarop alle proportiën duidelijk waren aangewezen. Zoo adviseerde hij ook een rieten dak, als meer in harmonie met de andere gebouwen, beter staande in 't landschap en wezenlijke voordeelen van warmte, enz. aanbiedende. Een kunstige kap was geheel overbodig".

Op 2 augustus 1868, de verjaardag van Anna, werd de school geopend. Frans Rauwenhoff, die evenals zijn zuster en broers vol overgave de oprichting had bepleit, was er helaas niet bij. Hij overleed op 22 december 1867. Te zijner nagedachtenis is in 1884 een gedenksteen, afkomstig van het grafmonument in Rotterdam, in de muur van de school gemetseld. Uit 60 sollicitanten was als hoofdonderwijzer gekozen de 23-jarige B. H. Wesseldijk, die voorheen hulponderwijzer aan de openbare school in Doetinchem was geweest. Inspecteur Kroon, die bij de keuze had geadviseerd, was erg enthousiast over het optreden en de eenvoudige en duidelijke manier van lesgeven van de jonge Wesseldijk.

In de maanden voorafgaande aan de opening van de school waren het schoolreglement en de instructie voor de hoofdonderwijzer opgesteld. Uit beide blijkt dat Le Chevalier, evenals bij het beheer over het landgoed, een scherp toezicht zou gaan houden op de gang van zaken. De meester moest elk kwartaal een staat indienen waarin het gedrag, de vorderingen en het schoolverzuim van de leerlingen werden gerapporteerd. Jaarlijks voor 1 maart moest een verslag worden ingediend over het onderwijs van

het voorafgaande jaar. Verder bepaalde "Mijnheer" welke kinderen werden toegelaten tot de school, vooral wanneer het ging om kinderen van buiten Tongeren.

Met een school op Tongeren zou het afgelopen moeten zijn met het schoolverzuim. maar ouders probeerden nog steeds hun kinderen thuis te houden voor werk in huis en op het land. Voor veel mensen was het leven in die tijd weinig rooskleurig, ook voor de kleine boeren en landarbeiders en maar al te vaak probeerden zij door het werk van de kinderen letterlijk een paar centen meer te verdienen. Niettemin bleven Le Chevalier en Anna druk uitoefenen op de ouders en Le Chevalier dreigde nu en dan om "maatregelen te nemen die hun onaangenaam kunnen zijn". Zij wisten te bereiken dat het schoolverzuim binnen de perken bleef. Nadat "de opkomst dit najaar (november 1870) wel iets te wensen heeft overgelaten", kon meester Wesseldijk een maand later rapporteren: "Zodra het aardappelen rooien gedaan was, zijn alle leerlingen weder op school gekomen, en bezoeken ze thans ook getrouw".

Na zijn rol als landbouwvernieuwer te hebben belicht schrijft Wartena over Le Chevalier: "Zelfs de oprichting van de school kunnen wij niet los hiervan zien, daar hij beseftte, dat goed onderwijs juist voor de boeren van groot belang is. Daarom voerde hij leerplicht in voor alle kinderen van zijn daghuurders en pachters, vele tientallen jaren voor de wet hierin voorzag". Uitgangspunt voor Le Chevalier zal ongetwijfeld geweest zijn dat meer kennis betekende meer mogelijkheden in de maatschappij. En nu hij de middelen voor het vergaren van kennis had geleverd, eiste hij ook dat daar gebruik van werd gemaakt "om te voorkomen dat zijn opofferingen en Uw werk niet nutteloos worden aangewend", zoals hij aan meester Wesseldijk schreef. Pas in 1900 zou de leerplichtwet tot stand komen, die bepaalde dat ouders er voor moesten zorgen dat hun kinderen van 7 tot 13 jaar elke dag naar school gingen.

J.C. Kreffer.

Meester Wesseldijk

In het mededelingenblad van december 1989 eindigde ik met de woorden: Een volgende keer hoop ik wat meer over zijn "Tongerense jaren" te vertellen.

Nu is het zo, dat elders in dit blad "de meester" zeer uitvoerig beschreven wordt door de heer J. C. Kreffer in "Een school om lief te hebben". Daarom wil ik mij beperken tot "de mens Wesseldijk". Hoewel . . . dat "meester" en "mens" zo volkomen één zijn hoeft geen betoog.

Wanneer Wesseldijk op 2 augustus 1868 zijn intrede op Tongeren doet, is hij nog ongetrouwd. Maar de meester kiest een vrouw. Of liever gezegd: Hij heeft al gekozen. Haar naam is Lammerdina Johanna Koeslag. Een meisje uit hetzelfde Achterhoekse Laren waar ook Wesseldijk geboren is. Op 11 en 18 oktober van dat jaar vindt de huwelijksaankondiging plaats zowel in Doetinchem als in Epe. Nog net op de valreep van 1868, te weten op 30 december, wordt het huwelijk voltrokken in hun beider geboorteplaats. En Tongeren heeft zijn "meester" en "vrouw" Wesseldijk. Het echtpaar krijgt twee dochters, Maria en Dirkje. Deze beide meisjes zullen een hechte vriendschap aan gaan met mijn grootmoeder, die tot hun dood blijft voortbestaan. Die vriendschap is mijn bron, tesamen met onder andere een artikel uit "School en Leven" een weekblad "voor opvoeding en onderwijs in school en huisgezin" onder redactie van Jan Ligthart en R. Casimir.

Meester en Vrouw Wesseldijk.

"Meester" en "Vrouw" Wesseldijk. Zo wensen deze twee mensen opgenomen te worden in de Tongerense gemeenschap. Dat meester op school de baas is, moge duidelijk zijn, maar thuis is vrouw Wesseldijk een zeer duidelijke figuur. Een achterkleinkind vertelde mij: "Opoe had, geloof ik, thuis de broek wel aan". En mijn grootmoeder vertelde: "Dan had hé een lach in zien ogen of hé zeggen wol: "Loat mǎ goan". Mǎ ze hadden et heel goed samen. Ik kwam d'r graag". Zij vertelde ook, hoe Wesseldijk thuis het liefst in zijn gewone "grei" rondliep. En dat sluit weer aan bij wat professor Willem van der Vlugt schrijft in "School en Leven" wanneer Wesseldijk overleden is:

"De meester van Tongeren was geen man van uiterlijken staat. Langs den grintweg, de karresporen en de boschpaden rondom zijn huis liep hij gaarne op klompen of op sloffen en met de pet op het hoofd; een das als een touwtje vormde dan zijn éénig halsieraad; zijn staf was een ongeschilde tak, uit het akkermaalshout gesneden. Slechts voor bezoek aan het dorp kwamen hoed en halsboordje voor den dag, die "Meester" altijd een aanzien gaven, als had hij zich tijdelijk laten vervangen door een tweelingbroer uit de stad".

En een bladzijde verder:

"Van boeken lezen hield hij met de jaren al minder en minder en het weten om te weten had voor hem weinig aantrekkelijks. Hij hield veel van vogels; als hij bij eene ongesteldheid achter de kachel moest zitten, kon hij urenlang er naar kijken, hoe de kraaien, de merels, de wulpen en de houtduiven bezig waren op de akkers vóór zijn raam. En hij beschreef dat later met veel humor. Maar in het mooie boek van Dr. Beukers over de vogels van ons land met zijn rijkdom van afbeeldingen dat hij eens te leen kreeg, bleek hij achteraf maar weinig gelezen te hebben. Hij zag de dingen liever rechtstreeks dan door bemiddeling van een boek. Maar hij zag ze dan dikwijls ook veel juister".

Toen ik dit las, moest ik denken hoe hij voor zijn dochter Maria, die wel heel erg hardhorend was, met eindeloos geduld de zang van de vogels nabootste. Zo helder en duidelijk als hij maar kon. Zo zei ze eens: "Als wij dan lopend van Tongeren naar de Grote Kerk in Epe gingen, wees vader ons alles en probeerde het voor mij zo duidelijk mogelijk te maken, opdat ik niet al te veel zou missen".

En zo vertelde mijn grootmoeder, hoe zij hem in zijn allerlaatste jaren op zondagmiddag zag komen naar "het ruwe veen". Voor alles oog hebbend en zo stil genietend. Dan moest hij de beesten zien en hoe of de hof er bij lag. Dan voelden zij zich beiden goed. "Hij was", zo zei ze, "dan meer vader dan meester. Hoewel hij het "je alles leren" nooit kon laten".

Ja, meester hield van zijn buurschap en zijn volkje, gelijk de buurschap en zijn volkje hem liefhad. Hoe hecht en goed die band was, geeft professor Van der Vlugt weer.

"Voor de kinderen zelve was de plicht onnodig; daar zorgde 'Meester' wel voor. Zoover de talrijkheid der Tongersche gezinnen nog plaatsen op de schoolbanken openliet, werden deze tot een getal van tussen de 30 en 40 vanzelf wel aangevuld uit éénzame woningen, gelegen binnen een wijderen kring. Dus zonden laatstelijk ook de beide hoefjes, die samen het gehucht Oud-Soerel vormden, een vijf of zestal kleinste ingezetenen naar Tongeren ter school. Geene andere inrichting van onderwijs is dichter in de buurt; toch hebben dagelijks die kleuters een uur gaans, eerst heen, dan weer, steeds langs een heispoor af te leggen. 'Hebt ge nooit moeite', vroeg ik één der vaders, 'met de kinderen, die zoo'n verre wandeling moeten doen?'. Moeite?", luidde het antwoord; "ja, om ze thuis te houden, als, bij sneeuw en noodweer, de wurmen er niet door kunnen. Maar, om ze naar school te sturen, nooit!". Een man als Wesseldijk, die met het hart de harten van zijn kleine volk regeerde, kon moeilijk vrede hebben met het denkbeeld, dat zijn leerlingen bij het eindexamen vaarwel zou moeten zeggen voor altijd. Gelukkig kwam hem daarbij eene bijzondere gave wel van stade. Hij was muzikaal aangelegd, zijn gehoor was fijn, zijn zang voortreffelijk. Wat lag dan meer voor de hand, dan dat hij onder de vertrekkenden de beste stemmen uitkoos, om altans dezen, tot een zangkoortje vereenigd, geregeld om zich heen te zien?"

Ook hier vertelde mijn grootmoeder hoe zij, als het mogelijk was vanuit haar dienstje naar Tongeren liep – toen was zij, meen ik, in Heerde – om toch vooral van die zondagzangmiddagen niet al te veel te hoeven missen. En mogelijk stamt uit die tijd "Het Tongerense Volkslied" wat ik kreeg van mevrouw Dina Berkhoff-van Westerveld en dat volgens haar schrijven van de hand van meester Wesseldijk is. Het zou dateren omstreeks 1890.

1 Wie een fikse boer wil wezen
komt van jongsaf reeds bij 't werk
Moet geen hitte of koude vreezen
maakt door weer en wind zich sterk.
Ploegen, eggen, poten, zaaien,
graven, spitten, snoeien, maaïen.
En wat een landman meer begeert
dient van jongsaf reeds geleerd.

2 Tevens dient hij op te merken
de eigenschappen der natuur.
Wat een natheid uit kan werken
en het schroeïend zonnevuur.
Lage landen, dorre heide,
hoge gronden, natte weiden,
harde klei en 't mulle zand:
Hij moet het kennen met verstand.

3 Echter boven alle dingen
moet hij kennen God den Heer.
Want de beste zegeningen
dalen slechts van boven neer.
Al der schatten dezer aarde
hebben zonder God geen waarde.
Zo de Heer geen zegen biedt
baten kunst en kennis niet.

En zij schrijft daaronder: "zo hoor ik het mijn moeder nog zingen".
Tot zover mevrouw Berkhoff.

En hoe was meester naar "de familie"? Nu kom ik toch weer bij mijn grootmoeder terecht. Zij vertelde mij eens een uitspraak van hem, waar zijzelf zich mijns inziens haar hele leven aan gehouden heeft.

"Dienen, is een groot goed. Onderdanig zijn, niet".

Op 2 augustus 1908 is er het jaarlijks weerkerende schoolfeest op Tongeren. Dan is het ook precies 40 jaar geleden dat Wesseldijk aan zijn "werk" begon. Wars van alle mooie woorden aan zijn adres, ontkomt hij er toch deze keer niet aan.

De plaatselijke krant zou graag een uitvoerig artikel wijden aan de feestelijkheden rondom het jubileum van de meester, maar ziet er van af omdat:

Het karakter van den jubilaris afkeerig is van timmeren aan den weg.

En op 8 augustus 1908 verschijnt er een kort verslag van de feestelijkheden welke uitdrukking geeft van

"ondubbelzinnige blijken van hoogachtig en vriendschap voor hun beminden meester, zowel van de kant der leerlingen en oud-leerlingen als van den familie".

om te besluiten

"Hoewel noode, moeten wij ons dus tot het bovenstaande beperken. Alleen mag nog vermeld, dat ook buiten den kring van Tongeren de jubilaris talrijke bewijzen van sympathie ten deel vielen en de "Eper Harmonie" hem 's avonds een serenade bracht".

Dat de "ondubbelzinnige blijken" wel heel goed naar voren komen, moge blijken uit de woorden van "de fee van Tongeren" in een toneelstukje aan Wesseldijk gewijdt:

*"Gij schonkt aan edel werk geheel Uw leven.
Wie dat naar waarheid van zich zelf getuigen kan,
Hem heeft God wel het beste deel gegeven,
Hij is een rijkgezegd man".*

En de leerlingen en oud-leerlingen zingen hem toe:

Daar klonk, nu veertig jaar geleên,
De blijde maar door Tong'ren heen:
Hier komt een eigen school, hoezee!
Zoo wil 't Mijnheer De Chevalier.
Geen schoolverzuim meer. Dat's gedaan.
Wij kind'ren hoeven nu voortaan
Niet meer door weêr en wind naar 't dorp te gaan.

Zoo'n eigen school was al een schat,
Maar toch veel mooier nog dan dat
Zou d' eigen, ware meester zijn.
Heer Frans toog uit. Zijn neus was fijn.
Daarvan gaf hij al spoedig blijk.
Want nauw was hij aan 't heng'len, kijk!
Daar haptet Gij toe, Meester Wesseldijk.

Sinds gingen veertig jaren heen.
Zij lieten niets met vreê. Alleen:
Gij bleef, wát keerde vroeg of laat,
Te rechter plaats de rechte maat.
Gij maaktet schoolgaan tot een lust.
Ook later gaf Uw raad ons rust.
Al wat w' U danken, 't is ons nauw bewust.

Dus zingen w' uit ons vol gemoed:
Het ga nog menig jaar U goed.
God spaar U, spaar Uw brave vrouw,
Spaar ook Uw kind'ren, goed en trouw.
Hij geef Zijn' zegen op dit feest
En loon U wel het allermeest
Wat Gij deez' veertig jaar ons zijt geweest.

Het is het laatste schoolfeest dat hij meemaakt. Steeds zwaarder valt het hem om zijn werk te blijven doen, maar nog meer: dat hij het niet meer zal kunnen doen. Dan komt in het najaar de dag, dat hij voor het laatst op school is. "Ik was vlak voor zijn overlijden," zo vertelde mijn grootmoeder, "met Willem bij hem". Dat was mijn vader. "Ik zal hem niet meer kunnen leren rekenen, Lijda . . .". Nee, dat zou hij ook niet. Op 15 december 1908 overlijdt "Meester" Wesseldijk. Vlak voor zij dood zegt hij tegen die bij hem zijn: "Gij moet niet schreien, het is niet naar". Op zaterdag voor Kerstmis wordt hij begraven op het kerkhof aan de Tongerense weg in Epe. En zoals professor Van der Vlucht het verwoord:

"En wel niemand zal er hebben gestaan bij dat graf, of er zal althans iets in hem hebben geleefd van eene herinnering aan zegen, grooten zegen, merendeels, dien hij te danken had aan dezen onvervangbaren man. Kort vóór dat het dorp bereikt werd, reed de stoet voorbij eene woning, waar juist de dochter des huizes met de man harer keuze en eenige genoodigden was teruggekeerd van hare huwelijksvoltrekking. Het gezelschap kwam van het erf geloopt, om ons te volgen op het kerkhof. En ik zag den bruijom, een boerenzoon van zessen klaar, nabij de kuil staan, heete tranen schreiend om zijn ouden leermeester".

Dit alles komt ons nu misschien wat theatraal over, maar hij zal niet de enige geweest zijn. Vrouw Wesseldijk overleeft haar man ruim 20 jaar. Zij overlijdt in Borculo bij haar dochter Dirkje, om in februari bij haar man in Epe begraven te worden.

Wissel – "het schrijverke"
Lijda van den Bremen-Jonker.

De Afscheiding (vanuit de Hervormde Kerk) in Epe 1835-1843 (2)

Verdere afgescheiden godsdienst oefeningen

Wij zeiden reeds, de burgemeester is een ijverig man en de voorkomendheid zelve. Geen autoriteit behoeft hem iets te vragen. Hij vraagt al bij voorbaat zelf om informaties. Zo meldt hij de 12de februari 1836, dat Brummelkamp zich niet langer schijnt te houden aan het bij de wet bepaalde getal. En nu "kan het ten eerste wel zijn, dat hij ook in deze gemeente, alwaar zestien personen zijn, die zich hebben afgescheiden, dergelijke bijeenkomsten zal houden". Als de burgervader nu maar tijdig bericht heeft "is het natuurlijk, dat ik mij aan Uw E. Gestr's voorschrift houde om de gewapende magt uit Deventer te verzoeken, teneinde de vergadering na zulks in het vriendelijke te hebben beproefd, met geweld uit elkaar te doen gaan.

"Opzigtelijk de ingezetenen zijner gemeente" gelooft hij nog niet, dat dit zo dadelijk nodig zal wezen, maar als nu de toeloop van elders bij die godsdienst oefeningen het eens nodig mocht maken? Onze burgemeester staat dan voor een grote moeilijkheid. Ja, als hij het maar tijdig, laten wij zeggen, vier uur van te voren weet, dan kan hij wel troepen laten aanrukken uit Deventer. Maar hij voelt zelf wel, de Afgescheidenen zullen hem van te voren niet vertellen in hoe groten getalen zij denken op te komen. En ziet, als het eenmaal zo ver is, wat moet hij dan doen? Hij wil eens weten of hij in dit geval (en nu laten wij de burgemeester weer zelf aan het woord) "uit een zeker getal zijner ingezetenen, hetzij door miliciens of schutters, doch altijd menschen op welke hij staat kan maken, kan rekwireren om de boel uiteen te doen gaan? Het gebrek van wapens zou hij niet anders dan met pieken kunnen aanvullen". En hij besluit: "Daar ik echter niet gaarne iets onderneem, hetgeen UHEG. mij zoude kunnen kwalijk nemen, zoo heb ik gemeend UHEG dit voorstel te moeten doen". Doch kort maar krachtig is het antwoord van Gelderlands Gouverneur dat hij tegen het requireren van ingezetenen is. De burgemeester moet zich maar behelpen met zijn veldwachters en gericht dienaren. Waarschijnlijk zijn, evenals te Heerde de afgescheidenen te Epe en Tongeren ook in kennis gesteld met het Koninklijk Besluit van 5 juli 1836, waardoor zij verplicht waren van te voren kennis te geven van hun bijeenkomsten. Op de late zaterdagavond de 23ste juli vindt de burgemeester in zijn brievenbus een dicht in elkaar gevouwen briefje. Hij leest:

"Kennisgeving uit cragt des besluits des koning der Nederlanden, dat wij verlangende zijn en voorgenomen hebben om op anstande dag des heeren zijnde den vierentwintigsten der maand july godsdienstige samenkomst te houden ten huize van J. P. van Tongeren des morgen om neegen uur ten einde het bestuur onzer gemeente in gelegenheid te stellen om de daartoe vereischte toestemming te verleenen en het noodig toezicht te beveelen tot voorkooming van al wat de openbare orde of veiligheid zoude kunnen stooren.

H. Mulder en zijn vrouw en drie kinderen.

J. P. van Tongeren.

W. Bosch.

W. R. van Tongeren.

G. Bosch en zijn vrouw.

A. Kamper en zijn vrouw.

Antoony Kooiman.

C. Bosch

R. Bosch

inwoners van Epe.

Buiten Epe:

A. Brummelkamp,
wonende te Hattem.

P. B. Apeldoorn,
wonende te Harderwijk.

Hun kennisgeving zou voor de broeders en zusters onaangename gevolgen hebben. Daarvan getuigt het uitvoerig relaas, dat de burgemeester nog op diezelfde zondag 24 juli opgezonden heeft aan de Gouverneur van Gelderland. Laten wij eens naar zijn verhaal luisteren. Hij begint dan te vertellen dat het bewuste briefje wel omstreeks acht uren 's avonds aan zijn woning bezorgd was, doch eerst om tien uren hem in handen kwam. Maar ogenblikkelijk bespeurt hij dat alle namen door een hand geschreven zijn. De aanvraag om vrijheid van godsdienst oefening is dus formeel niet geheel in orde. Hij besluit de bijeenkomst der afgescheidenen te verhinderen.

Naar Tongeren is het ruim een uur gaans. Maar de burgemeester neemt zijn veldwachter mee voor gezelschap en daar stappen zij dan op zondagmorgen in de vroege. Aangekomen bij de boerderij van Jan Peters van Tongeren gluurt de burgemeester eens in het achterhuis. Op de deel ziet hij een dertigtal mensen zitten. Alles duidt er op, dat men Kerkdienst wil gaan houden. Er staat een soort lezenaar, er zijn stoelen en banken. Maar de voorganger toeft nog. Van der Feltz zal de namen van de aanwezigen maar eens beginnen op te schrijven. Doch daar verschijnt Brummelkamp. Aanstonds vraagt de burgemeester naar het doel van zijn komst. Antwoord: "Wel, godsdienst oefening houden met de gemeente. De gemeente heeft mij uitgenodigd". Onmiddellijk haalt de burgemeester een papier uit de zak en begint hem het koninklijk besluit voor te lezen, waarna hij Brummelkamp te verstaan geeft, dat hij geen

godsdienstoefening mag houden en dat ook het verzoek niet formeel in orde is geweest.

Dit laatste geeft Brummelkamp toe. Maar als man van hoofse vormen tracht hij Van der Feltz vriendelijk te bewegen de godsdienstoefening door te laten gaan. Bovendien weet de burgemeester toch wel, dat eenvoudige mensen als de afgescheidenen zijn, niet kunnen weten hoe zij een officieel verzoek behoorlijk hebben op te stellen. De burgemeester heeft wel gelijk, maar zal hij nu om louter formele redenen zijn toestemming weigeren?

De burgemeester is echter niet te vermurwen. En dan antwoord Brummelkamp: "En als de gemeente zulks begeert, zal ik toch prediken". Intussen is de deel van Jan Peters vol gestroomd. Men komt van alle kanten: uit Wapenveld, uit Apeldoorn, van Het Loo. Het is een schare van wel honderd en vijftig mensen geworden. De burgemeester laat de voornaamste personen in het vertrek komen, waar hij met Brummelkamp gezeten is. Wederom persisteert hij bij zijn eis om naar huis te gaan. Hij zal geen toestemming geven. De zaak is formeel niet in orde. En dominee Brummelkamp is daar evenzeer van overtuigd als hij, Van der Feltz zelf. Natuurlijk heeft de gemeente bespeurd wat er aan de hand was. Het staat in de deuropening vol mensen. Buiten tuurt men door het venster. De burgemeester zal het in zijn rapport vermelden: "en ik hoorde uit dien kring, waaronder mij veel gemeen volk bij scheen, al roepen: Preken maar, preken maar! laat hij maar bij mij komen. Ik heb er mijn hut voor over, en dergelijke".

Hoe zal het aflopen?

"Nu alzoo volle twee uren bezig geweest te zijn, overtuigde ik zoowel Brummelkamp als de zich noemende hoofden der Afgescheidenen te Epe dat zij geen godsdienstoefening moesten houden en ik had de voldoening dat Brummelkamp de vergadering liet uiteengaan zonder tot dezelfde gesproken te hebben, openlijk aan de toegevloeide schare te verklaren, dat de wet niet was geobserveert en hij alzoo zonder dienst te doen weder zou vertrekken maar verder de zaak in goede orde een einde heeft genomen zoodat ik hoop dat deze mijne handelwijze UHEG's goedkeuring zal wegdragen".

Ondertussen wordt de correspondentie der autoriteiten in dienst des Konings vlijtig voortgezet. De gouverneur geeft de burgemeester op 28 juli te kennen dat hij diens verrichtingen ten huize van Jan Peters van Tongeren alleszins goedkeurde. En wat zijn vraag betreft over de exetese van Zijne Majesteits besluit van 5 juli 1836, hij heeft reeds zijn denkbeelden daaromtrent bekend gemaakt aan de districtscommissaris en Z.Ed.Gestr. kan dus deswege eerlang nadere instructies tegemoet zien.

En de instructies verschijnen. Ook de burgemeester van Epe ontvangt de circulaire van 1 augustus 1836, waarin de districtscommissaris de mening van de gouverneur bekend maakt, dat vergaderingen van meer dan twintig personen tot godsdienstoefening verenigd, door de plaatselijke politie moeten worden ontbonden en dat het tweede lid van art. 5b uit Z.M.'s besluit van 5 juli 1836 niet bedoelt de godsdienstoefeningen tegen te gaan.

Ook Hattem's vrederechter laat zich niet onbetuigd. Wij vinden in het archief te Epe eenzelfde schrijven als aan de burgemeester van Heerde, waarin hij op hogerlast verklaart dat aan meer dan twintig verzoekers gelegenheid tot godsdienstoefening kan worden verleend "om als bijzondere personen in een stille afzondering binnenshuis blootelijk tot godsdienstige oefening bijeen te komen, mits die vereenigingen in geen opzicht de kenmerken, het aanzien of de vorm hebben van de uitoefening eener eeredienst, zooals die bij bestaande kerkgenootschappen plaats vindt".

Voorts behoort er onderzocht te worden of de personen voor welke de vergunning is gevraagd, zulks werkelijk verlangen voor welke dan alleen de toestemming ook uitsluitend geldig zal zijn, zonder toelating van anderen bij deze bijeenkomsten. Eindelijk dat de vergunningen zullen worden afgegeven onder daargestelling van de nodige voorwaarden en verordeningen tot voorkoming van wanorde, enz. De vrederechter wil gaarne weten of er al toestemmingen gegeven zijn, zo ja, dan liefst met opgave van de namen der personen, welke deze verkregen hebben. "Deze opgaven moet ik UWE.Gestr. vragen, . . . om zodoende mij in staat gesteld te zien een behoorlijk toezicht te houden over de woelgeesten in kwestie(!)".

wordt vervolgd.

"Meester, wat betekent "TAA.RE" op het huis naast de school?"

In de schoolkrant van de Tongerense Le Chevalier-school troffen wij het volgende artikelen aan.

Voor de oorlog droeg het huis aan de zuidgevel de muurankers WRTAARE. De W is de Saksische letter U, de "double u" uitgesproken als UW. De eerste lettergreep van is daarom UWRT en betekent "KRUID". Dit woord is Deens van oorsprong. Denk maar aan het woord "erwt" bij ons. De "AA" is een Saksisch-Scandinavische letter, die in het Zweeds als å wordt aangeduid, in het Deens als aa en bij ons meestal als ao. De uitspraak is als de "o" in het woord schort, maar langerechter. Het woord "AARE" betekent "GAARDE" of "TUIN". "WRTAARE" betekent dus "KRUIDENTUIN".

Waarschijnlijk is het pand in 1712 herbouwd op de fundamenteën van een oud kloostertje ressorterend onder het klooster "Klaarwater" bij Hattem, dat rond 1600 tijdens de godsdiensttwisten is verdwenen.

Vanaf het gebouwtje liep een dreef, nu de Koeweg genoemd, naar de drassige en dus vrij open velden (nu weilanden) die geschikt waren voor het vetweiden van schapen. Achter "TAA.RE" aan de Koeweg lag vroeger een grote schaapskooi. Een dreef is breed omdat een kudde veel ruimte nodig heeft en is begrensd door wallen met een zeer dichte, ondoordringbare begroeiing. Rond WRTAARE groeiden vroeger onder meer Kardinaalsmuts en de Stinkende Gouwe, planten met geneeskundige (geneeskrachtige) eigenschappen, die niet tot de plaatselijke flora behoren.

Wij zijn erg benieuwd naar reacties op dit stukje uitleg. Velen van ons hebben getracht een verklaring te vinden. Is dit de ware?

Jaarverslag 1989

Van de archivaris van het Streekarchivariaat Noord-Veluwe, gemeente Epe
Door G. Kouwenhoven

ALGEMEEN

Evenals voorheen verdeelde de archivaris zijn tijd in volle weken over de drie gemeenten: van de 46 gewerkte weken was hij er 23 in Hattem, 14 in Epe en 9 in Heerde.

Er waren dit jaar 321 bezoekers, tegen 260 vorig jaar, een stijging van 23,5%. Zij brachten 1241 maal een bezoek aan het Streekarchivariaat, tegen 1150 maal in 1988, een stijging van 8%. Deze stijging is toe te schrijven aan een aantal zeer trouwe bezoekers, met name in Hattem, waar Roelofs hen vaak kon opvangen, ook als de archivaris elders was.

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
AANTAL							
BEZOEKEN	218	604	865	1096	999	1150	1241

Intussen daalde het aantal verstrekte schriftelijke informatie. Dit mede als gevolg van het feit dat er vooral in Heerde op werd aangestuurd dat het publiek zoveel mogelijk zelf het onderzoek kwam doen.

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
AANTAL							
INLICHTINGEN	35	75	80	109	159	148	127

De vaststelling van de nieuwe archiefwet laat op zich wachten, maar ondertussen staat wel vast, dat de overbrengingstermijn van de overheidsarchieven zal worden verkort van 50 naar 20 jaar. Hiermee zal de omvang van de archieven onder beheer van de archivaris ongeveer verdrievoudigen.

De archivaris bezocht twee vergaderingen van de Gelderse archivariissen en van de Landelijke Kring van Gemeente- en Streekarchivarissen en samen met een bus vol hanzestad-archivarissen de tentoonstelling over de Hanze in Hamburg.

De archivaris is dit jaar geslaagd voor de cursus SOB I I deel A.

De aflevering van de bestelde microfiches van de burgerlijke stand is bijna rond. De huwelijksakten van Heerde en het geheel van de kleine gemeenten Vaassen en Veessen (1811-1817) ontbreekt nog.

Van het proefschrift van S. W. Verstegen over Jonkers en geërfd en op de Veluwe schreef de archivaris een boekbespreking voor de tijdschriften van de drie historische verenigingen.

WERKZAAMHEDEN

Driehonderd nieuwe titels werden voor de archiefbibliotheek gecatalogiseerd. De bibliotheek telt thans ruim 1150 titels. De catalogi bewijzen hun nut ruimschoots.

De definitieve beschrijving van het archief van 1818-1930 is gereed gekomen. Paul Pelamonia heeft het definitief nummeren van de archiefbescheiden bijna geheel af kunnen maken.

Burgerzaken werd geadviseerd in verband met straatnaamgeving. Door de vrijwilliger de heer Montizaan werd verder gewerkt aan de fotoverzameling. Ook de heren De Graaf en Huizinga van Interne Zaken zijn begonnen met een halve dag per week aan de fotoverzameling te werken om te proberen de achterstand in te lopen.

Het voorstel dat werd gedaan om gelden te bestemmen voor restauratie, is door de raad overgenomen.

Een restaurateur had een totaalplan opgesteld om de achterstand weg te werken. De kosten hiervan zouden ruim f 75.000,- exclusief BTW belopen. De raad heeft besloten de eerstkomende tien jaar elk jaar f 10.000,- hieraan te besteden, te beginnen met 1989. In het verslagjaar kon dan ook een aantal registers van de burgerlijke stand en een aantal portefeuilles ingekomen stukken worden gerestaureerd.

Verscheidene pogingen werden ondernomen om de archieven van de r. k. parochie en van de ned. herv. kerk aan te winnen. Vooralsnog zonder resultaat.

HUISVESTING EN ARCHIEFBEWAAARPLAATS

De luchtvochtigheid in de archiefbewaarpplaats schommelde tussen 43 en 58%, de temperatuur tussen 18 en 24 graden Celcius.

De brandblusser is na juli vorig jaar niet meer gecontroleerd. De betreffende ambtenaar is hiervan op de hoogte gesteld.

De nieuwe archiefruimte bleef veel te vochtig en te koud 72% en 14 graden Celcius). Het ontbreken van verwarmingsmogelijkheid is daarom jammer. Ook ontbrak elke ventilatiemogelijkheid, reden waarom op aandringen van de archivaris in elke deur een rooster is gezet. Of daarmee het klimaat ook verbeterd, kon op zo'n korte termijn nog niet worden vastgesteld. Wel is het altijd beter een vochtige ruimte te ventileren. Schimmels zijn namelijk dol op stilstaande lucht.

De bouwvergunningen zijn naar de nieuwe archiefruimte gegaan, zodat in de archiefbewaarpplaats meer ruimte kwam. De mensen van IZ hebben vervolgens de archiefbewaarpplaats opnieuw ingericht. De eerst verspreid staande series van het oud archief en de archiefbibliotheek hebben zij keurig bij elkaar en meteen in de definitieve volgorde gezet, waarvoor dank.

Het samengeraapt allegaartje gammele tafels in het werkvertrek is aan het eind van het jaar vervangen door keurige vaste werkbladen.

DIENSTVERLENING

De bezoekcijfers waren als volgt:

	bezoekers	bezoeken
genealogen	69	184
anderen	43	134
totaal	112	318

Dit betekent een stijging van het totaal aantal bezoeken met 41% ten opzichte van vorig jaar.

De belangstelling van de bezoekers ging uit naar: genealogie, veldwachters, foto's, de Eper Courant, fanfare Vaassen, verzet in Epe in de Tweede Wereldoorlog, carnavalsvereniging in Vaassen, hinderwet, Grift, spoorlijn, prehistorie, voetbalvereniging, school te Gortel, station te Epe, school te Tongeren en bosbrandweer.

Resultaten van onderzoek door derden waren: de scriptie van W. Veldkamp over verzet in Epe en het proefschrift van S. W. Verstegen over jonkers en geërfd en op de Veluwe.

Er werden 56 schriftelijke inlichtingen verstrekt. Dat is 47% meer dan vorig jaar. Hiervan betroffen 41 genealogie en 15 andere onderwerpen, zoals: everzwijnenplaag in 1919, moordenaar Herm van Essen, boomplantdag Vaassen, rode kruis, schietbaan, Utermohlen, molens, Oener koemarkt, straatnamen, Norel, Gortel, neergestorte vliegtuigen, enzovoort.

AANWINSTEN

Van het Noord Veluws Dagblad werd weer een groot aantal foto's ontvangen.

Van de burgelijke stand-fiches werden de geboorte-akten en tienjarentafels van 1811-1892 ontvangen. De volgende boeken werden onder andere aangewonnen: H. Egbers: Chocolate in de kunst (onder andere over Venz); S. W. Verstegen: De Veluwse kopermolens in de 19de eeuw, een raadsel voor historiografen?; Jubileumboek 25 jaar ijsclub DSO; idem 40 jaar voetbalvereniging Oene; S. W. Verstegen: De Cannenburg in de 16de eeuw, landgoed of heerlijkheid?; S. W. Verstegen: Mislukte modernisering Veluwse koperindustrie 1816-1864; W. van Soest: De historisch-geografische aspecten van dijk aanleg langs de IJssel; Gedenkboek der parochie van de H. Martinus te Epe, 1903-1953; St. Martinusparochie Epe, 1903-1978; Gouden Jubileum RK Bernardusschool Epe 1931-1981; Joost Elffers: Groot Museumboek; N. Bogaart en anderen: Zigeuners; enkele tientallen documentatiemappen en plakboeken samengesteld en tezamen met vele andere boeken geschonken door G. S. van Lohuizen; S. W. Verstegen: Gegoede ingezetenen, jonkers en geërfden op de Veluwe tijdens ancien regime, revolutie en restauratie, een proefschrift waarvoor ook in Hattem, Heerde en Epe veel onderzoek is gedaan; 50 jaar muziekvereniging Prins Bernhard Emst; 40 jaar KCVO; 50 jaar School met de Bijbel Emst; 75 jaar School met de Bijbel Oene; Willem Veldkamp: Verzet in Epe tijdens de Tweede Wereldoorlog, waarvoor veel onderzoek in het archief is gedaan; 75 jaar Rode Kruis in Epe; Gens Nostra (genealogisch tijdschrift) 1948-1984; Frans van Marsbergen: In gesprek met burgemeester drs. Chris de Loor; De Geldersche Volksalmanak van 1861, waarmee de serie compleet is geworden (1835-1904, 1942 en 1947); enzovoort.

Door het Rijksarchief in Gelderland werden geschonken: de stam- en vervolgfiles van de doop-, trouw- en begraafregisters, waarmee de genealogen nu ook hier hun onderzoek tot voor 1811 kunnen voortzetten. Een van de bezoekers zei hierover: "fantastisch, grandioos".

Mededelingen van het bestuur

CONTRIBUTIE

Nog steeds zijn er leden die ondanks herhaalde aanmaningen jaren achter zijn met het betalen van hun contributie.

Wij moeten nu overgaan tot drastische maatregelen: twee jaar achter – royeren!

De strop ligt bij de vereniging: geruisloos zonder betaling afvoeren.

MONUMENTEN

Tijdens de jaarvergadering heeft de heer Geerts de vraag gesteld: "Waarom springt Ampt Epe niet op de bres tegen het verdwijnen van monumenten in de gemeente Epe?"

Leden van Ampt Epe zitten op persoonlijke titel in de stichting Behoud en de Gemeentelijke Monumenten Commissie. Zo zijn zij in de gelegenheid om mee te beslissen in het al of niet verdwijnen, restaureren en behouden van monumenten.

Werkschema van de archivaris van het streekarchivariaat Noord-Veluwe

22 februari 1990 – 22 juni 1990

Week	Hattem	Epe	Heerde
9		26/2 - 2/3	
10			5/3 - 9/3
11	12/3 - 16/3		
12		19/3 - 23/3	
13	26/3 - 30/3		
14	2/4 - 6/4		
15		9/4 - 13/4	
16			16/4 - 20/4
17	23/4 - 27/4		
18	30/4 - 4/5		
19			7/5 - 11/5
20		14/5 - 18/5	
21	21/5 - 25/5		
22		28/5 - 1/6	
23	4/6 - 8/6		
24	11/6 - 15/6		
25		18/6 - 22/6	

Publicaties en boeken

De Van Gerrevink's 1837-1884

150 jaar machinaal papier uit Berghuizen 1839-1989

Door: ir. B. Cramer, Wapenveld 1989

Verschenen als themanummer in Heerde Historisch nr. 55

In het najaar van 1989 was het 150 jaar geleden dat het eerste papier machinaal gemaakt werd. Met korte onderbrekingen heeft het bedrijf, opgericht door Lubbertus van Gerrevink, steeds papier gefabriceerd. Deze Lubbertus van Gerrevink was een afstammeling van één der meest bekende papiermakers-families, die molens in Emst en Vaassen bemaalden (blz. 126-127).

Herman Willem Daendels "Venus Gelrus" - een echte Geldersman.

Door: Roelof Steenstra.

Verschenen als themanummer bij gelegenheid van het 40 jaar Streek Museum Hattem - Voermanhuis.

44 pagina's; geïllustreerd; lit. opgave.

Uitgave: Stichting Hattem.

Herman Willem Daendels was een opmerkelijk man uit een oud Gelders geslacht; een regentenfamilie. Hij heeft een grote rol gespeeld in het roerige tijdperk van de Franse revolutie.

Atlas Gelderse Buitenplaatsen: De Veluwe.

Door: jhr. H. W. M. van der Wijck.

89 pagina's; lit. opgave; 9 mappen met katern; f 121,50.

Uitgave: Canatello in samenwerking met Stichting Ned. buitenplaatsen en historische landschappen, Alphen aan de Rijn 1988.

Een aflevering uit de reeks "Historische buitenplaatsen van Nederland". Er wordt uitgebreide dokumentatie gegeven met historische/cartografische kaarten en/of oude handschriftkaarten. Het volgt de loop der geschiedenis en geeft een inzicht in de historisch landschappelijke ontwikkeling van de Veluwse buitenplaats.

Inhoud

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (8)
door J. P. den Breems-in 't Veld 1

"Paulienchen"
door W. Terwel 6

Een school op Tongeren
door J. C. Kreffer 7

Meester Wesseldijk
door L. van den Bremen-Jonker 12

De Afscheiding (vanuit de Hervormde Kerk) in Epe 1835-1843 (2)
door Ds Chr. W. J. Teeuwen 18

"Meester, wat betekent "Taa.Re" op het huis naast de school?" 22

Jaarverslag 1989 van de archivaris van het Streekarchivariaat Noord-Veluwe, gemeente Epe
Door G. Kouwenhoven 23

Mededelingen van het bestuur 27

Werkschema van de archivaris van het Streekarchivariaat Noord-Veluwe 26/2 - 22/6 27

Publicaties en boeken
Door D. te Riele 28